

Vestervig klostres birketing

Strejflys over forholdet mellem Vestervig herskab og dets bønder og tjenere
i stavnsbåndets og hoveriets dage
ved Henry Laursen

Som andre klostre havde Vestervig kloster i middelalderen fri birkeret over sit gods og ejendom. Efter reformationen blev det kongeligt len, men vedblev at være et eget birk med en birkefoged, der som løn nød frihed for landgilde og anden afgift af sin gård. I 1661 købte *Jochum Irgens* Vestervig kloster og gods af kronen og fik for 1000 rdl. fri birkeret til birket. 1698 overgik godset og birkeretten til Moldrupslægten.

Af hele rækken af birkerets tingbøger - ved registreringen af klostrets breve i 1599 var der allerede XI gamle tingbøger *Westerwiig birck och Nørhaa birck ahnrørindis* - er kun bevaret den sidste, for årene 1760-1800. Birkeherrerne i dette tidsrum var Obrist Lieutenant *Jens Moldrup* til 1764 (død 1771), *Peder Moldrup*, 1770 etatsråd, senere kammerherre, 1764-87 og major *Hans Christian Moldrup*, som 1791 afstod birketingsrettigheden til kongen. *Peder Moldrup*, som vi her har mest med at gøre, manglede ikke den moldrupske selvfølelse, men var mindre myndig og respektindgydende end faderen. Overfor sine bønder var han velvillig sindet, men da han havde overtaget godset med en betydelig gæld, og gælden bestandig voksede, måtte han presse det mest mulige ud af de for største delen fattige bønder og de endnu fattigere tjenere. Først efter at hans bo i 1778 var taget under behandling af kommissarier og gælden afviklet, kunne han vise større mildhed.

Birkedommer var indtil 1766 *Hans Woetmann*, Øster Ulsted, og 1776-1800 *Lauritz Høyer*, Vestergård i Visby, der tillige var herredsfoged i Hassing-Refs herreder. Birkeretten betjentes af dommeren, skriveren og de otte stokkemænd eller tinghørere. Tinget holdtes i gården Nørbo, og retsdagen var mandag.

I året 1800 blev birket lagt ind under Hassing-Refs herreders ting.

Handrup bøndernes tærskpenge.

Ved kgl. bevilling fik oberst *Jens Moldrup* 1761 tilladelse til at indlemme Ørum gods, som han havde købt 1738, i stamhuset Vestervig kloster, og han lod derefter bønderne i Handrup, som hørte under Vestervig gods, gøre hoveriarbejde på Ørum gods. Ørum bønderne betalte årlig 2 rdl. i tærskpenge, og herskabet søgte nu at påbyrde Handrup bønderne den samme afgift. Forsøget mislykkedes og et nyt forsøg 5 år senere ligeledes, herskabet måtte lade kravet falde.

1764 Februar. *Thøger Pedersen, Christen Nielsen, Christen Thøgersen Bach, Thøger Christensen, Jens Sørensen, Jens Christensen, Anders Jensen, Anders Powelsen* og *Jens Ollesen*, alle af Handrup, stævnes til at møde for "Westervig Closters Ret, Sigtelse og Saggivelse at imodtage og Dom at lide til Fæsters Forbrydelse, alt betræffende den af eder paadragne Restantze af Tærskpenge efter den over Westervig Closters og Ørum Godser gjorte Repartition af Plougen aarlig at svare to Rixdaler, hvilke ikke efter mange gjorte Erindringer af eder har været at erholde".

Februar. Retten påberåbte de indstævnedes, om de havde noget til befrielse imod søgsmålet at fremføre. Da fremstod *Thøger Pedersen* og tilkendegav, at da han fæstede hos sin højgunstige husbond, blev han akkorderet hans gårdmand¹⁾ at være fri for tærskning, undtagen nogle omgange, når derom blev tilsagt, hvilket han og har forrettet 1 á 2 dage om året, og ingen havde tiltalt eller krævet ham for nogen tærskpenge, før han nu er bleven indstævnet. *Jens Ollesen* forklarede, at han afvigte år blev af oberstløjtnant *Moldrup* selv tilsagt at betale sine tærskpenge, da han betalte sin landgilde og tinder, men er ikke sket af mangel på penge, hvorved det blev, indtil han nu er indstævnet, i øvrigt har han gjort sin tærskning lige ved de andre. *Anders Powelsen* tilkendegav, at han aldrig før var krævet for tærskpenge, men havde gjort omgangstærskning lige med hans bymænd. De øvrige afgav lignende erklæringer.

Ridefoged *Mads Yde* lod sagvolderne tilspørge: 1. om nogen af dem ved deres fæsteakkord for dem nu søgende hoveritærskning var frigivne, 2. om de ikke véd, at herskabet i nogle år og for nær-

¹⁾) Bonden i den til hans egen halvgård svarende anden halvgård.

værende tid holder 2 tærskere ved Ørum, som aftærsker årligen avlingen, og at de øvrige bønder til Ørum derimod betaler af ploven årlig 2 rdl., 3. på hvad grund eller fundamente de indstævnte formener sig at skulle være fri, da de øvrige bønder til Ørum lige så vel som sagvolderne forrette deres omgangstærskning 1 á 2 dage om året og dog desuden betaler for det øvrige tærskning som for er meldt? Retten tog da de indstævntes svar på spørgsmålene: 1. har de forhen forklaret, 2. de véd, at husbonden har holdt og holder to tærskere på Ørum, men hvor meget Ørum øvrige bønder giver til tærskpenge, eller om de giver noget, var dem ubekendt, 3. de havde ikke anden grund, end da de ikke var bleven krævet tilforn og arbejdet faldt dem stærk, har de ikke forestillet sig sådant skulle betales; de vidste og, at Ørum godsdes bønder forretter omgangstærskning, men hvor mange dage var dem ubekendt; selv er de gået, når de blev tilsagt. Bad ellers samtlige, at sagen måtte have henstand til deres højgunstige husbondes genkomst, da de samtlige vil anholde hos ham om dens mindelige afhandling, da de formoder, han som en god husbond handler med dem efter billighed. - S^f Ydefik anledning til at tilspørge 4. om de indstævnte vil til erklære sig efterdags at betale for det øvrige tærskning årlig af ploven 2 rdl., ifald husbonden ved hans genkomst vil eftergive dem det til dato resterende, da det til hans højgunstige approbation så skal blive indstillet.

Marts. Den til i dag opsatte sag contra beboerne af Handrup blev frafalden af højædle og velbårne hr. oberstløjtnant *Moldrup*.

1769 10. Juli. De 9 mænd i Handrup var stævned, fordi de ikke havde betalt den i deres fæstebreve akkorderede 1 rdl. tærskpenge for hoveritærskning ved Ørum lig med de andre Ørum bønder, men stiltiende, ja på en lumsk og falsk måde nu i 5 år havde indeholdt samme. De indleverede et skriftligt indlæg til dommeren: Det er usandfærdige beskyldninger, vi i stævnemålet beegnes med. I året 1763 blev af vores daværende husbond oberst *Moldrup* Handrup by byttet, og hver fik lige hartkornat svare af. Før den tid gjorde vi tærskedage til Ørum 2 a 3 dage om året. Foråret derefter 1764 blev der mellem os gjort ligning om vores arbejde og landgilde og tiende, hvilken ligning af vor itsige²) husbond blev gjort og var således: at hver skulle gøre en trediepart plovs arbejde til Ørum i alt arbejde, desforuden give i landgilde årlig 4 rdl., og efter 4 års forløb skulle enhver, om de det kunne tåle, give til 4 mark, hvorimod vi herefter skulle nyde vores tiende som forhen, nemlig 2 mk. a td. hartkorn til hver tiende. Da vi nu derefter skulle efter den gjorte ligning meddeles fæstebreve, befandt vi, at der udi nogle var condition sc. at enhver skulle svare tærskpenge til Ørum årlig 1 rdl., og udi nogle, at de skulle svare tærskpenge til Ørum efter den ligning, som deroverskulle blive gjort. Og da dette var en af husbonden tilsatte condition, som vi aldrig havde akkorderet eller ved den gjorte ligning om afgiften blev omtalt, gjorde vi straks erindring om samme, at det hverken var om talt eller af os nogensinde tilstået. Videre poster var og nogle tilsatte og nogle udeladt af vore fæstebreve, som ved ligningen ej var omtalt, nemlig at vi skulle give 2 mk. a td. hartkorn til hver tiende. NB indtil husbonden blev tilsinds at forandre tiendens ligning over hele sognet, hvilken sidste condition som oven meldt ej var i accorden. Hvad tærskpengene angår, som det nu har behaget vores husbonde at stævne os for, da er det nu en 5 års tid siden vi bekom vores ny fæstebreve, og siden den tid har vi aldrig været krævet for een skilling til tærskpenge, det vi heller aldrig havde lovet ellere tilstået og aldrig nogen ligning med os derover gjort, men vi endnu som forhen gør vores sædvanlige tærskedage, så mange som af os er forlangt, nemlig 2 a 3 hver om året, så vi ingen del tager i den gjorte beskyldning, at vi på en lumsk måde skulle have søgt at indeholde pengene, dem vi aldrig har været krævet for eller os i vores qvittansbøger er skrevet til rest, når vi landgilde haver betalt, men derimod beholdt qvittering, at vi havde betalt det vi burde. Og da dette vores fremførte er så ren en sandhed, som vi med en uskadt samvittighed trøster os til at bekræfte, så håber vi, at den velvise dommer forestiller vores gunstige husbonde, hvor uskyldig vi med denne sag påføres og beegnes, og i forventning, at vores gunstige husbonde lader sig dette vores i enfoldighed fremførte drage til eftertanke og lader denne mod os anlagte sag henfalde, har vi den ære, næst at begære dette læst, påskrevet og protokolleret, med ærbødighed at henleve (Underskrifter). - De begærede derefter sagen opsat 14 dage for imidlertid at tale med deres gunstige husbonde, om sagen ej kunne blive forligft imellem dem.

²) nuværende.

Juli. For retten fremkom *Mads Yde* som gav til kende, at sagen mod de 9 mænd af Handrup for resterende tærskpenge var udi al kærlighed afgjort og forligt.

Modvillige tjenere.

Anno 1766 torsdagen den 15. februar blev efter begæring af birkeherren højædle og velbårne hr. *Peder Moldrup* sat en ekstraret på Vestervig kloster af birkedommer og skriver *Hans Woetmann* af Øster Ulsted i overværelse af tvende bisiddere, navnlig gartneren *Rasmus Christensen Weje* og ladefogden *Peder Junged*, begge fra Vestervig kloster, for ved forhør at få oplyst og vedbørligt afstraffet en højbemeldte herres tjener navnlig *Peder Pedersen Ninn*, i tjeneste som staldkarl på Vestervig, som skal have vist sig ikke aleneste modvillig at forrette, hvad ham efter husbondens ordre var befaleet, men endog imod husbonden selv gentaget sin benægtelse og søgt modværge, da han for sådan son modvillighed skulle straffes, med mere hans utålelige og brugte adfærd, andre til ondt eksempel, hvorfor han og ad interim i Vestervig klostres civile arrest blev indsat for at betæmme sit halsstarrige sind, fra hvilken han uden bånd eller tvang blev fremstillet for ekstraretten og forklarede, hvorledes hans forseelse var tildraget sig, nemlig at i går ved middagstid sagde *Christen Sørensen*, tjener for at bære ildebrand til kakkelovenene og fystederne, at han efter husbondens ordre skulle spænde for en vogn og føre nogle læs tørv op, siden det var så hårdt vejr, hvilket deponenten sagde nej ikke at ville. Derefter gentog skriverkarlen S^f *Krog* samme husbondens ordre, som deponenten ligeledes besvarede med nej, hvorpå husbonden selv befalede ham det, dertil han svarede: det troede han ikke, at han skulle være tørvedreng, hvorpå husbonden befalede ham, at han straks skulle spænde for og køre tørv op, hvilket han ikke ville, og derpå gav husbonden ham et par øredask og formanede ham at køre, det han ej ville. Da tog husbonden en rive og ville af skaffet give ham et par ræk, men deponenten tog om skaffet med ham og sagde: han ville ingen hug have, derpå husbonden befalede: han skulle sættes i den civile arrest indtil videre, men deponenten ville ikke med gode vilje, førend han tilsidst var nød til det. Men nu er hans underdanigste og ydmygste begæring til hans højgunstige husbonde, at han vil af nåde tilgive og forlade ham denne hans grove forseelse, som han erkender at have fortjent stor straf for, da han aldrig, enten i ord eller gerning, skal vise sig således imod husbonden eller andre, ihvor han måtte komme i tjeneste, thi om så skete, skal han være forbunden at lide efter tugthusfundatsens 2. kap. 3. art. og denne sag og forseelse at være som uafgjort, efter den her foroven af ham selv gjorde forklaring om hans forgribelse. Og til erkndtlighed for den forargelse, han viste ved sådant modvillighed, betalte han i retten til de fattige 1 mark danske og formådede, hans underdanige og ydmyge begæring højgunstigt blev antaget. Husbonden på sådan forestilling og forbindtlighed ville da lade ham for denne gang passere og prøve, om han sådan sit løfte vil efterkomme; hvis ikke, tages reserveret den straf, som han nu burde undgælde. På den måde er hans forseelse for værende tid tilgivet, og ekstraretten, siden intet videre var at forrette, ophævet.

1766 6. Juni. Ekstraret på Vestervig kloster på begøring af stamherren højædle og velbårne hr. *Peder Moldrup* for at holde foorthør over to af hans bønderkarle og tjemere, nemlig brødrene *Mikkel* og *Knud Larsen* af Øster Agger, som da han i går middag var mødt i Øster Agger kær for at gøre en deling mellem sinde bønder og tjenere af Tåbel og Øster Agger på engskifter, forgreb sig dels imod stamherrens person, dels imod hans befalinger. - De afbad ydmygelig deres formastelige overilelse, lovede og forpligtede sig til aldrig mere at være opsætsige, og betale 4 mark danske til Agger sogns fattige.

Karen Christensdatter i Oxenbøl.

1768 25. april. For retten mødte på herskabs vegne S^f *Mads Yde*, som producerede den udtagne stævning mod *Karen Christensdatter*, som imod allernådigst udgangne forordning i nogen tid har hensiddet på egen hånd uden at tage lovlig og årlig tjeneste, og da hun blev tilvaret at tjene hendes husbonde hr. *Moldrup*, trodsig har nægtet at modtage anviste tjeneste, da en tjener dog er pligtig først at tjene sin husbonde fremfor nogen anden, helst når han behøver hende i sit eget brød. Men førend vidner blev fremkaldt til videsbyrds aflæggelse, havde *Yde* ordre til at forespørge sig hos sagvolderinden, om hun ikke endnu vil bekvemme sit stridige sind til at tage tjeneste hos hendes

husbonde, som hende er tilsagt i rette tid, da han herved som forhen tilbyder hende forsvarlig kost og løn, samt om hendes forældre eller nogen af dem skulle blive sengeliggende, da skal nyde en anden pige i hendes sted, som de kan være tjent med. *Karen Christensdatter* gav til gensvar, at hun gerne ville tage tjeneste hos hendes husbonde, men hendes forældre kunne, fordi hendes moder var svag, ikke undvære hende, da de syntest ej at ville have nogen anden.

Derefter fulgte vidnesførelsen. *Kren Christensdatter*, datter af husmand *Christen Jensen* i Oxenbøl, havde tidligere haft tjeneste, men det sidste år været hjemme hos forældrene, da hendes moder, som i flere år havde været svag og af og til sengeliggende, var bleven slettere end før, så hun ikke kunne forrette ret meget indendørs, langt mindre udendørs. Ved juletid var *Kren* bleven tilvaret at tage tjeneste hos herskabet, men hun havde sendt bud, at hun ikke kunne tjene husbonde, da hendes forældre ikke kunne undvære hende. Videre forklarede Moldrups stævningmænd, *Chr. Christensen* og *Jens Hansen* af Tygstrup, at de for nu omtrent 3 uger siden var udsendt fra herskabet for at tilsi-ge hende, at hun straks eller senest næste mandag skulle gå i tjeneste i Bubbel, hvortil hun svarede, at siden hendes fader nu ikke var hjemme, skulle hun næste søndag tillige med faderen komme til herskabet for at tale med dem derom. Moder og datter sagde endvidere, at de ikke kunne føje her-skabets begæring, siden forældrene ej kunne undvære datteren. Vidnerne så og, at moderen var me-get slet, så hun ej kunne forrette det allermindste.

Retten fremkaldte endnu efter *Ydes* begæring et uindstævnet vidne *Anna Sørensdatter*, tjenende på Vestervig, som forklarede, at *Karen* engang i sidste vinter var på Vestervig for at tale med fru- en om tilsgate tjeneste, og da hørte vidnet, at fru- en sagde til *Karen* den tid hun gik ud af døren fra fru- en, at hun ikke skulle le så spotsk, men vogte sig, at hun ej derfor i sin tid skulle græde, hvortil *Karen* svarede: "Det bliver vel godt."

Maj. *Mads Yde* nedlagde påstand: at *Karen Christensdatter* for sit genstridige forhold bør ifølge tugthus-fundatsen og videre allernådigste udgangne forordninger om kvindekønnet, som søger at hensidde på deres egen hånd som indsiddere, at hendømmes til tugthuset på ½ år og betale de på denne sag gående omkostninger samt at erstatte de på hendes henbringelse anvendende omkostnin-ger eller i dessen mangel derfor tillige at bøde på kroppen. Og dermed indlod han sagen til doms.

Maj. Dom afsagt sålydende: Højædle og velbårne hr. *Peder Moldrup* til Vestervig Kloster haver ved stævнемål til den 25. april sidst lovlig ladet indstævne *Karen Christensdatter* i Oxenbøl som en modvillig og ulydig tjener, der ikke haver villet antage efter een og anden gangs tilvarsel årlig tje- neste enten på hr. stamherrens gods eller hos ham selv, da hendes fader ikkun er en husmand, som ikke behøver at holde tjenestefolk, som det og under tingsakten er olyst, at hun ikke heller havde fast årlig tjeneste hos forældrene. Til bemeldte 25. april haver højbemeldte hr. *Moldrup* ved vidner- ne *Chr. Christensen* og *Jens Hansen* oplyst lovlig at have tilvaret sagvolderinden *Karen Chrisy- tensdatter* at indfinde sig i den hende forhen tilsagte tjeneste, hvortil hun i medhold af vidnerne har svaret, at hun ikke kunne føje husbonden i sådan tilsagen og begæring. Endvidere ved vidnet *Anna Sørensdatter* bevist, at sagvolderinden sidst afvigte vinter har været tilsagt tjeneste, og at hun med spodsk latter og kort svar har vægret at antage tilbudne tjeneste (?). Derimod haver sagvolderinden intet på sin side oplyst eller bevist gyldige årsager til sådan nægtelse af anviste tjeneste, uden allene angivet for retten, at hendes forældre ikkun haver et husmandssted, hvortil tjenestefolk ikke behø- ver at holdes, og med de førte vidner oplyst, at hun ikke heller haver årlig tjeneste hos forældrene. Thi kendes da udi denne sag for ret, at højædle og velbårne hr. stamherre *Peder Moldrup* til Vester- vig kloster og Ørum lader endnu lovlig ved tvende mænd anviser imod tilbørlig kost og løn på Ve- stervig gods årlig tjeneste for *Karen Christensdatter* af Oxenbøl, og hvis hun da endnu skulle findes uvillig straks tjeneste at antage, hendømmes hun ifølge hans majestæts allernådigst udgangne for- ordninger, som udtrykkeligen forbyder, at kvindekønnet ikke på deres egen hånd må hensidde, samt tugthus fundatsen i 2. kap. 3. art., at arbejde i Viborg tugthus i 3 uger, samt at betale i denne proces- ses omkostning 2 rdl. 4 mk. eller i mangel af straksen betaling da såvel derfor som for hendes ind- bringelses omkostninger ar arbejde i Viborg tugthus, indtil samme omkostninger vorder afgjort. Men skulle hun være villig til straks at antage endnu anvisende tjeneste efter denne doms første formelding, bør hun *Karen Christensdatter* for denne dom og videre tiltale desangående fri at være.

Denne dom tør vel trods formildelsen siges at være en hårdhændet anvendelse af en forordning, som særlig tog sigte på “saadanne Quindespersoner, som i Stedey for at antage stadig Tjeneste hellere ville hensidde paa egen Haand under Foregivende at ernære sig af Syning, Spinden, Væven og saadanne Ting, men som oftest udi Lediggang og paa anden ulovlig Maade søge at skaffe sig Ophold”. Og man må give Karens moder ret, når “hun syntes, at det var ondt, at de efter at have opfødt en Flok Børn ikke maatte beholde en af dem til Hjælp, naar de det behøvede”. Men nådigfruen havde fået hævn over den trodsige jomfru.

Kilde: Jydske samlinger 5. rk., bd. 4,2, side 61-89.